

բազմություն մեռավ Արտաշեսի մահվան ժամանակ – նրա սիրելի կանայք, հարձերը և մտերիմ ծառաները, և ինչպես բազմատեսակ շքեղ պատիվներ մատուցին դիակին, քաղաքակիրթ ազգերի կարգով, և ոչ թե բարբարոսների նման: Նրա դագաղը, ասում է, ոսկեղեն էր, զահը և անկողինը բեհեզից և մարմինը պատող պատմուճանը ոսկեթել, գլուխը թագ դրած, ոսկյա գենքն առջևը: Գահը շրջապատում էին որդիներն ու ազգականների բազմությունը, և սրանց մոտ զինվորական պաշտոնյաները, նահապետները, նախարարական գնդերը և ընդհանրապես զորականների վաշտերը, ամենքը զինված, որպես թե պատրաստվում են պատերազմի, առջևից պղնձե փողեր էին հնչում, իսկ հետևից սևազգեստ ձայնարկու կույսեր և լալկան կանայք¹²⁷, բոլորից վերջը՝ ռամիկների բազմությունը: Եվ այսպես տանելով թաղեցին: Նրա գերեզմանի վրա կամավոր մահեր էին լինում, ինչպես վերն ասացինք: Սա թագավորեց քառասուն և մեկ տարի, այսպես սիրելի լինելով մեր երկրին:

ԿԱ

ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ԻՐ ԵՂԲԱՅՐԱԿԻՆ ՈՒ ՔՈՒՅՐԵՐԻՆ ՀԱԼԱԾԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀԸ՝ ԱՅԼԱԲԱՍՈՒԹՅԱՄԲ ՀԱՆԴԵՐԸ

Արտաշեսից հետո թագավորում է նրա Արտավազդ որդին և Այրարատից բոլոր եղբայրներին հալածում է Աղիովիտ և Առեւրանի գավառները, որպեսզի Այրարատում՝ թագավորի կալվածում չապրեն, միայն Տիրանին պահում է իրեն փոխանորդ, որովհետև ինքը որդի չուներ: Նա քիչ օրեր թագավորելուց հետո մի անգամ անցնում է Արտաշատ քաղաքի կամուրջով՝ Գինա ակունքների մոտ կինձեր և վայրի էշեր որսալու, հանկարծ ինչ – որ ցնորդից շփոթվում խելագարվում է, ձիուց վայր է ընկնում մի խոր փոսի մեջ և այնտեղ խորասուզվում, անհետանում է¹²⁸:

127 Հայերի հին թաղման ծեսի մեջ ձայնարկու կանայք նրանք էին, որոնք խոսքերով գովում էին ննչեցյալին, երգի եղանակով: Նրանց պարագլուխը կոչվում էր մայր ողբոց: Իսկ լալկան կանայք կրկնում էին երգի խոսքերը և կոծում ու աղիողորմ լալիս:

128 Արտավազդի այսպիսի մահը – խելագարվում, ձիուց վեր է ընկնում մի խոր փոսի մեջ և այնտեղ խորասուզվում անհետանում – Խորենացու Ճշմարտած պատմությունն է հաջորդ առասպելների - Արտավազդի՝ նախանձով մեռած հորը դիմելուն և վերջինիս անեծքին: Ինչպես նաև պառավների գրուցին, թե նա արգելված է մի քարանձավի մեջ և այլն: Խորենացուն հայտնի են եղել այս առասպելները, որոնցից նա իբրև իրականություն դուրս է բերել Արտավազդի եղերական մահը վերը հիշված կերպով:

Նրա մասին Գողթնի երգիչներն այսպես են առասպելաբանում: Արտաշեսի մահվան ժամանակ հեթանոսական սովորությամբ շատ կոտորածներ էին լինում, սրա վրա, ասում են, Արտավազդը նեղանում է և ասում է հորը. «Երբ դու գնացիր,

Ու ամբողջ երկիրը քեզ հետ տարար,

Ես այս ավերակների վրա

Ում թագավորեմ»:

Սրա համար Արտաշեսը նրան անիծելով այսպես է ասում.

«Թե դու հեծնես որսի գնաս

Ազատն ի վեր դեպի Մասիս,

Քաջքերը քեզ բռնեն տանեն

Ազատն ի վեր դեպի Մասիս.

Այնտեղ մնաս, լույս չտեսնես»:

Պառավները սրա մասին զրուցում են, թե արգելված մնում է մի քարանձավի մեջ երկարե շղթաներով կապված, երկու շուն միշտ կրծում են նրա շղթաները, և նա ջանք է անում դուրս գալ և աշխարհին վերջ տալ, բայց ասում են, դարբինների կոանահարության ձայնից կապանքներն ամրանում են: Ուստի դեռ մինչև այժմ էլ դարբիններից շատերը, առասպելին հետևելով, կիրակի օրը երեք կամ չորս անգամ կոանով խփում են սալին, որպեսզի, ասում են, Արտավազդի շղթաներն ամրանան: Բայց իսկական իրողությունն այնպես է, ինչպես վերն ասացինք:

Բայց ոմանք ասում են, թե սրա ծնվելու ժամանակ մի պատահարք է հանդիպել, և կարծում են, թե Աժդահակի սերունդից կանայք նրան կախարդել են, որի պատճառով Արտաշեսը նրանց շատ չարչարեց: Այս մասին նույն երգիչներն առասպելի մեջ այսպես են ասում.

«Վիշապազունքը մանուկ Արտավազդին գողացան,

Եվ նրա տեղը դրին դև»:

Բայց ինձ ճշմարիտ է թվում այն լուրը, թե նա ծննդից ի վեր խելազար է եղել, մինչև ոք նույն հիվանդությամբ մեռել է: Թագավորությունն առնում է նրա Տիրան եղբայրը:

ԿԲ

ԱՅՆ, ԻՆՉ ՈՐ ՏԻՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ Է

Հայոց վրա թագավորում է Արտաշեսի որդի Տիրող առաջինի երրորդ տարում: Սրա մասին ոչ մի մեծագործություն չի պատմվում, այլ միայն ոք հավատարմությամբ հպատակ մնաց հռոմեացիներին և ինչպես ասում են, խաղաղ ապրեց, անձնատուր եղավ որսի և զրոսանքների: Նա երկու ձի է ունեցել, Պիգասոսից ավելի թեթևաշարժ և անշափ արագագնաց, այնպես ոք համարում էին, թե նրանք ոչ թե գետնի վրայով են գնում, այլ օդագնաց են: Բզնունյաց մի ոմն իշխան Դատաքե, ոք պարծենում էր, թե թագավորից ավելի հարուստ է, խնդրեց այդ ձիերը հեծնել:

Սրա մոտ եկան Արշակունյաց ցեղից իր հին ազգակիցները, որոնք ապրում էին Հաշտյանքի կողմերում և ասում են, «Ընդարձակիր մեր ժառանգության հողերը, որովհետև մենք շատ բազմացանք և մեզ նեղ է գալիս եղածը»: Նա էլ հրամայում է, ոք նրանցից մի քանիսը գնան ապրելու Աղիովիտ և Առեքրանի գավառներում: Սրանք ավելի սաստիկ բողոք բարձրացրին, թե մեր տեղն ավելի նեղ է, բայց Տիրան ուշադրություն չդարձրեց, այլ հաստատապես վճռեց ոչ մի նոր հող չտալ նրանց ժառանգություն, այլ ոք նրանք ինչ ոք ունեն, հավասար իրենց մեջ բաժանեն: Հողը մարդաթվով բաժանելիս դուրս եկավ, ոք Հաշտյանքում բնակվողների ժառանգությունը պակաս է, ուստի նրանցից շատերն եկան Աղիովիտ և Առեքրանի գավառը:

Ասում են սրա ժամանակ եղել է Անձևացյաց ցեղից մի պատանի Երախնավու անունով, ամեն բանում սեզ, նա կին է առել Արտավազդի կանանցից վերջինին, ոք բերել էր տվել Հունաստանից: Եվ որովհետև Արտավազդը զավակներ չունեցավ, ուստի թագավորը Երախնավուին թողեց Արտավազդի ամբողջ տունը: Նա ասում էին, ընտիր մարդ է եղել, ամեն բանում համեստ և մարմնական ցանկության կողմից էլ օրինավոր: Թագավորը նրան սիրելով՝ նրան է տալիս երկրորդական զահը, ոք զրավում էր Արտավազդը, նույնպես նրան է վստահում արևելյան զորքի հոգատարությունը և նրա մոտ է թողնում Դրվասպ անունով մի պարսիկ, ոք իր մտերիմն էր և խնամիացած էր Վասպուրականի նախարարների հետ, թագավորը նրան էր տվել Տատյոնք ավանը ազարակներով հանդերձ և այն միակ այզին, ոքի մեջ

Եր մտնում Գայլատվա ծովից¹²⁹ հանած մեծ առուն: Իսկ ինքը թագավորը գնաց Եկեղյաց կողմերը և արքունիքը հաստատեց Չրմես ավանում: Նա խաղաղությամբ վարեց իր թագավորությունը քսան և մի տարի, և մեռավ ճանապարհին՝ ձյան հյուսի տակ մնալով:

ԿԳ

ՏՐԴԱՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ՆՐԱ ՑԵՂԻ ՀԻՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Բագրատունյաց ցեղից կար մի ումն Տրդատ, քաջ Սմբատի Սմբատուիի դստեր որդին, մի սրտոտ և ուժեղ մարդ, կարծ հասակով և տգեղ կերպարանքով: Նրան Տիրան թագավորը իրեն փեսայացրեց՝ իր Երանյակ դստերը նրան կնության տալով: Կինը չսիրեց իր ամուսին Տրդատին, քամահարում էր նրան, հոնքերը կիտում, շարունակ իրեն վայ էր տալիս, որ իր նման չքնաղ ու ազնվազարմ կինն ստիպված է մի տգեղ և հասարակ ծագումով մարդու հետ ապրել: Սրա վրա զայրանալով Տրդատը մի օր սաստիկ ծեծում է նրան, կտրում է նրա շեկ մազերը, փետուում է խոպոպիքները և հրամայում է քաշեքաշ նրան սենյակից դուրս գցել: Իսկ ինքը ապստամբելով գնաց Մարաստանի ամուր կողմերը: Երբ նա հասավ Սյունիք, այնտեղ նրան հասավ Տիրանի մահվան լուրը, ուստի այդտեղ էլ մնաց:

Մի օր Սյունաց Բակուր նահապետը նրան ընթրիքի հրավիրեց: Երբ գինով ուրախություն էին անում, Տրդատը տեսավ մի կին, որ շատ գեղեցիկ էր և նվազում էր ձեռներով, անունը Նազինիկ: Տրդատը նրան ցանկացավ և ասաց Բակուրին. «Այդ վարձակն (հարձ) ինձ տուր»: Նա պատասխանում է. «Չեմ տա, որովհետև իմ հարձն է»: Իսկ Տրդատը բռնեց այդ կնոջը՝ իր մոտ քաշելով սեղանակիցների առաջ զգվում համբուրում էր նրան սիրահարված անզուսապ երիտասարդի նման: Բակուրը խանդոտելով վեր կացավ, որ կինը նրա ձեռքից խլի: Բայց Տրդատը ոտքի ելնելով ծաղկամանն ինչպես գենք գործածեց, սեղանակիցներին էլ սեղանից վանեց: Կարծես մի նոր Ողիսնս էր առաջ եկել, որ կոտորում էր Պենելոպեի սիրեկաններին, կամ դապիթաների և հուշկապարիկների կորիվ էր տեղի ունենում Պերիթոսի հարսանիքում: Այսպես իր կացարանը հասնելով, իսկույն ձի հեծավ և հարձի հետ միասին Սպեր գնաց: Բայց իսկապես ավելորդ էր պատմել այդ ցանկասեր մարդու քաջագործությունը:

129 Գայլատվա ծովը մի փոքր լիձ է Դիաղինից հյուսիս-արևմուտք, Մասիսից արևմուտք, և այժմ կոչվում է Պալրգ-զյու (ձկան լիձ):

Բայց գիտցիր որ Բազրատունյաց ցեղի մարդիկ իրենց հայրենի կրոնը թողնելիս սկզբում օտարութի անուններ սկսեցին կրել, ինչպես Բյուրատ, Տրդատ¹³⁰ և այլ այսպիսի անուններ, զրկվելով իրենց նախնական անուններից, որ կրում էին ուրանալուց առաջ, ինչպես Բազաղիա, Տուրիա, Սենեքիա, Ասուդ, Սափատիա, Վազարիա, Ենանոս: Եվ ինձ թվում է, թե Բազրատունիների այժմ գործածած անուններից Բազրատը՝ Բազաղիա է, Ասուդը՝ Աշոտ, նույնպես և Վաղարիան դարձել է Վարազ, Շամբատը՝ Սմբատ:

ԿԴ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԷՐ ՏԻԳՐԱՆ ՎԵՐՋԻՆԸ ԵՎ ԻՆՉ ԳՈՐԾԵՐ Է ԱՐԵԼ

Տիրանին հաջորդում է նրա եղբայր Տիգրան վերջինը, որ հայոց վրա թագավորեց պարսից Պերող թագավորի չորրորդ տարում: Նա երկար ապրեց, քառասուներկու տարի, բայց ոչ մի արիության գործ ցույց չտվեց, որ արժանի լիներ հիշատակելու, բայց մի հույն աղջկանից կալանավորվեց այն ժամանակ, երբ վախճանվեց հռոմեացիների Տիտոս երկրորդ թագավորը¹³¹, որ կոչվեց Անտոնինոս Ավգուստոս, և պարսից Պերող թագավորն արշավեց հռոմեացիների իշխանության վրա, որի պատճառով և Պերող կոչումն ստացավ, որ նշանակում է հաղթող, որովհետև նա առաջ հռունարեն լեզվով կոչվում էր Վաղեգեսոս, իսկ թե պարսկերեն ինչպես էին կոչում՝ չգիտեմ:

Արդ՝ երբ Պերողն Ասորիքի վրայով ասպատակում էր պաղեստինացիների կողմերը, նրա պատճառով և նրա հրամանով մեր Տիգրանն էլ ասպատակեց Միջերկրայքը, որտեղ և կալանավորվեց մի աղջկանից, որ իշխում էր այդ կողմերում, մինչև

130 Բնագիրն ուներ՝ «Բիւրատ, Սմբատ»: Ձեռագիրների մի խումբ Սմբատի տեղ ունեն Տրդատ, որ մենք էլ ընդունեցինք, քանի որ Սմբատը «խժական» անուն չէ, այլ հրեական Շամբատն է-լստ Խորենացու:

131 Տիտոս այստեղ հռոմեացիների այն կայսրը չէ, որ թագավորեց 29-81 թվ., այլ Տիտոս երկրորդ Անտոնիոսը, բարեպաշտ կոչվածը (ըստ Խորենացու՝ Անտոնիոս Ավգուստոս), որ թագավորեց 138-161: Իսկ պարթևների Պերող մականվանված թագավորը, «որ հռունարեն կոչվում էր Վաղեգեսոս», պարսկերեն կոչվում էր Վաղարշ Բ. և թագավորեց 121-148 թվ.:

Ղուկիանոս կեսարը¹³² Աթենքում շինում էր մեհյանը: Սա Պերոզի մեռնելուց հետո մեծ գորքով Միջերկրայք գալով նվաճեց Հայաստանը և արձակեց Տիգրանին: Նա Տիգրանին կին տվեց իր ազգական Ռոփի կույսը, որին Տիգրանը Հայաստան դառնալիս արձակեց իր մոտից, իսկ նրանից ծնված չորս պատանիներին նախարարական ցեղի վերածեց, նրանց մոր Ռոփի անունով Ռոփսյան կոչելով, որպեսզի Արշակունի չկոչվեն, իսկ նրանցից առաջինին այդ նախարարության նահապետ նշանակեց:

Իսկ կրտսեր նախարարական ցեղեր թե այստեղ մեզ մոտ, և թե Կործեքում հաստատում է այս Տիգրանը այն մարդկանցից, որոնք հեծելազորով աննշան էին, բայց անձամբ երևելի, և նրան փրկելու համար հույների հետ պատերազմեցին, ոմանք Կործեից և ոմանք մեր կողմից: Խոսքս վերաբերվում է ՎՃԵՆՆԵՐԻՆ մերձավոր հին ցեղերին¹³³, հայկազանց սերունդներից, ինչպես և մի քանի եկվորներին: Մենք անուն առ անուն չենք պատմի նրանց մասին, մասամբ՝ որովհետև մեզ հայտնի չեն, և մասամբ խույս տալով դժվար աշխատանքից, և երրորդ՝ որ շատերի անհաստատ լինելը կթելադրեր բոլորն էլ հետազոտել: Այս պատճառով էլ մենք ոչինչ չենք գրի Տիգրան վերջինից հաստատված ցեղերի մասին, թեկուզ շատ անզամ էլ սրա համար աղաջես, այլ կզրենք միայն հետո հաստատվածները, որոնց մասին հավաստի գիտենք: Որովհետև մենք, որքան հնար էր, խուսափեցինք ավելորդ ու պաճուճված խոսքերից և ինչ որ անհավաստի գործ կամ կարծիք կար, միայն հետևելով արդարն և ճշմարիտը գրելու, ուրիշներից օգտվելով կամ մեզանից՝ որքան կարողություն ունեինք: Այստեղ էլ նույնպես վարվելով՝ խոսքիս ընթացքը կանգնեցնում եմ, եթե անպատշաճություն եմ նկատում կամ հավաստիության կողմից կասկածելի մի քան: Եվ քեզ էլ, ինչպես շատ անզամ, այժմ ևս աղաջում եմ, մեզ մի հարկադրիր ավելորդ բաներ գրելու, մի գուցե այդպիսի քիչ կամ շատ պատմություններով մեր այս մեծ և հավաստի ամբողջ աշխատությունն անպետք ու ավելորդ մի գործ դառնա, որ հավասարապես վտանգ է և ինձ, և քեզ:

ԿԵ

132 Ղուկիանոս Կեսարը Անտոնիոսի որդեգրած Վերոսի որդին, որ Մարկոս Ավրելիոսի հետ գահ բարձրացավ 161 թվ.: Խորենացին, որ այստեղ հետևում է Եվսեբիոսի ժամանակագրության հայերեն թարգմանության՝ այս թարգմանության սխալը կրկնել է և ինքը: Լուցիոսը Աթենքում ոչ թե մեհյան էր շինում, այլ զոհ էր մատուցանում:

133 Իմ հասկացողությամբ՝ ՎՃԵՆՆԵՐԸ նախարարական ցեղ են եղել, որ զահնամակում ու մյուս ցուցակներում հիշվում են փոքր ինչ տարբեր ձևով- վեժան, վեժանունիք:

ՎԱՂԱՐՇԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ, ԲԱՍԵՆԻ ԱՎԱՆԸ ՇՆԵԼԸ, ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԸ
ԴԱՐՄՊՈՎ

ՊԱՏԵԼԸ, ԽԱԶԻՐՆԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀԸ

Տիգրանի մահից հետո թագավորում է նրա որդին, Վաղարշը իր համանուն Վաղարշի՝ պարսից թագավորի երեսուներկուերորդ տարում։ Սա ավան է շինում այն տեղը, ուր նա ճանապարհին ծնվեց, երբ նրա մայրն Այրարատ ձմեռանոցից գնալու ժամանակ հանկարծ երկունքը բռնեց և նրան ճանապարհի վրա ծնեց, Բասեն զավառում Մուրաց և Արաքս գետերի խառնուրդի մոտ։ Այս ավանը շինելով՝ իր անունով կոչեց Վաղարշավան։ Սա պարսպով պատեց նաև Վարդգեսի հզոր ավանը, որ գտնվում է Քասախ գետի վրա և որի մասին առասպելներն ասում են.

«Գաղթական գնաց Վարդգես մանուկը

Տուհաց զավառից, Քասախ գետի մոտ,

Եկավ ու նստավ Շրեշ բլրի մոտ,

Արտիմեդ քաղաքի, Քասախ գետի մոտ,

Երվանդ արքայի դուռը թակելու»¹³⁴:

Այս Երվանդն առաջինն է, Սակավակյացը, հայկագուններից, որի քրոջը Վարդգեսը կին առնելով՝ այս ավանը շինեց, որտեղ և Արշակունի Տիգրան Միջինը նստեցրեց իրեա գերիների կեսը, որ և վաճառաշատ քաղաքազուղ դարձավ։

Այժմ Վաղարշը պատեց նրան պարսպով և ամուր պատվարով և կոչեց Վաղարշապատ, որ կոչվում է նաև նոր քաղաք։

Սա քսան տարի թագավորելով մեռավ։ Ուրիշները լոկ ապրել են, բայց ես ասում եմ, որ սա մահից հետո ել ապրում է իր բարի անունով քան շատերը թույլ թագավորներից։ Որովհետև սրա ժամանակ հյուսիսային ազգերի բազմությունը,

134 «Մեկի դուռը թակել» նշանակում է այդ տունը խնամախոսության գնալ, այդ տնից աղջիկ ուզել։ Խորենացին անմիջապես մեկնում է առասպելն ասելով. «որի (= Երվանդի) քրոջը Վարդգեսը կին առնելով՝ շինում է այդ ավանը»։ Տուհաց զավառը և Արտիմեդ քաղաքը այլուր հիշված չկան։

այսինքն՝ Խազիները և Բասիլները¹³⁵, Ճորա դրսից¹³⁶ դուրս են գալիս, իրենց առաջնորդ և թագավոր ունենալով մի ուն Վնասեա Սուրհապի, և գալիս անցնում են Կուր գետի այս կողմը: Նրանց դեմ է դուրս գալիս Վաղարշը մեծ քազմությամբ և քաջամարտիկ մարդկանցով, նրանց քազմությունը կոտորելով՝ դիակները սփռում են դաշտի երեսին, և երկար տեղ նրանց հալածելով անցնում է Ճորա կապանով: Այստեղ թշնամիները նորից ճակատամարտ կազմեցին. թեպետ հայոց քաջերը նրանց փախուստի դարձրին, բայց Վաղարշը մեռավ կորովի աղեղնավորների ձեռքից:

Թագավորությունն առնում է նրա Խոսրով որդին պարսից Արտավան թագավորի երրորդ տարում: Նա իսկույն հայոց զորքերը միացնելով անցնում է մեծ լեռը, իր հոր մահվան վրեժն առնելու, նա սրով և գեղարդով վանում է այդ հզոր ազգերին, բոլոր պիտանի մարդկանցից հարյուրից մեկը պատանդ է վերցնում և իբրև իր տերության նշան մի արձան է կանգնեցնում հունարեն գրով, որպեսզի հայտնի լինի, թե ինքը հնազանդվում է հոռմեացիներին:

ԿԶ

ԹԵ ՈՐՏԵՂԻՑ Է ՊԱՏՄՈՒՄ ԱՅՍ ԲԱՆԵՐԸ

135 Բասիլները Սարմատիայում ապրող իին ցեղերից մեկն էին, բնակվում էին Վոլգայի ափերում, հաճախ արշավանքներ էին գործում Կովկաս: Տրդատը պատերազմում է Հայաստան արշաված բասիլների հետ և նրանց թագավորին միջակտուր է անում: Արտաշես Բ -ի ժամանակ Հայաստան բասիլների զաղթականություն է գալիս.- Խազիրները (կամ Խազարները) նույնպես Սարմատիայում բնակվող իին ցեղ էին, ըստ Աշխարհացույցի՝ Խազիների թագավորն էր Հյուսիսի Խաքանը:

136 Ճորա դուռ կամ Ճորա պահակ այն ներ անցրն է, որ կազմվում է Կովկասյան լեռնաշղթայի արևելյան ծայրի և Կասպից ծովի միջև, որտեղ այժմ գտնվում է Դարբանդ քաղաքը: Սա միակ ճանապարհն էր, որով հյուսիսային սարմատական ցեղերն անցնում ու արշավում էին Հարավային Կովկաս և Պարսկաստան՝ ավարառության նպատակով: Նրանց ավազակային արշավանքները խափանելու համար՝ հնուց այս ներ անցքում շինված էր հզոր պարիսպ, երկարէ դրներով և մշտական պահապան զորքով, և պարսից թագավորները մեծ հոգ էին անում այս պահակն ապահով և անարիկ պահելու: Կոչվում է նաև դուռ Ալանա, դուռն Կասպից, Աղուանից դրունք: Դարբանդ բառն էլ հենց նշանակում է փակված դուռ, կամ ըստ Աշխարհացույցի «Կապ և դուռն, քաղաք պահակին Ճորա»:

Մեզ այս բաները պատմում է Բարդածանը¹³⁷, որ Եղեսիակց էր: Որովհետև նա վերջին Անտոնինոսի ժամանակ պատմագիր հանդիսացավ: Նա առաջ հետևում էր Վաղենտիանոսի աղանդին, որը նա հետո անարգեց, ստությունը երևան հանելով, սակայն ինքը ճշմարտության չհանգեց, այլ միայն նրանից զատվելով՝ իրենից նոր աղանդ հնարեց: Բայց պատմության մեջ չստեց, որովհետև հզոր էր խոսքով. նա նույնիսկ համաձայնեց թուղթ գրել Անտոնինոսին, շատ բան գրեց մարկիոնացոց աղանդի և Ճակատագրի դեմ և մեր երկրի կուտքերի պաշտամունքի մասին:

Որովհետև նա մեր կողմերն եկավ, հուսալով թե կկարողանա հետևողներ գտնել վայրենի հեթանոսներիս մեջ, բայց երբ ընդունելություն չգտավ, մտավ նա Անի ամրոցը, կարդաց մեհենական պատմությունը, որի մեջ նաև թագավորների գործերը, նա իր կողմից ավելացրեց իր ժամանակի անցքերը, բոլորը փոխադրեց ասորի լեզվի և ապա նրանից հունարենի: Իր մատյանում՝ մեհենական պաշտամունքի վերաբերմամբ պատմում է, թե հայոց թագավոր Տիգրան Վերջինը պատվել է իր եղբոր՝ Մաժան քրմապետի գերեզմանը Բագավանում, Բագրևանդ զավառում, գերեզմանի վրա բագին շինելով, որպեսզի այդտեղի զոհերից վայելեն բոլոր անցորդները և հյուրեր ընդունվեն զիշերելու համար: Հետո Վաղարշն այդ տեղում ժողովրդական տոն սահմանեց նոր տարվա սկզբին, Նավասարդի ամսագլխին: Մենք այս պատմությունից առանք ու գրեցինք քեզ Արտավազդի թագավորությունից մինչև Խոսրովի արձան կանգնեցնելը:

ԿԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ ՀԱՄԱՌՈՍ ՊԱՏՄԵՑ

Ինչպես ասացինք, Վաղարշից թագավորությունն առնում է նրա որդի Խոսրովը՝ սուրբ Տրդատ Մեծի հայրը: Նրա և նրա տոհմակիցների մասին փոքր ինչ համառոտ պատմում է Տրդատի ճարտար քարտուղար Ազաթանգեղոսը, փոքր ի շատե հիշատակելով պարսից Արտավան թագավորի մահը, պարթևների տերության

137 Բարդածան Եղեսացին ծնված է Բ. դարի երկրորդ կեսի սկզբում, ունի գնոստիկական ոգով գրվածքներ: Պատմական բովանդակությամբ գրվածք չի հիշվում: - Մարկիանոս ծնված է Բ. դարի սկզբին Սինոպում – նշանավոր հերետիկոս, որ քրիստոնեությունից, մոզությունից և այլ կրոններից մի նոր կրոնական սիստեմ ստեղծեց: Վալենտիանոս ծնված է Եզիպտոսում նույնպես Բ. դարի սկզբում, հրեական ծագումից, ապրել է Աղեքսանդրիայում, մերել է 160 թվ.: Ամենահայտնի գնոստիկյան հերձվածող: